

Віталій Жугай

Збалансованість інформації у ЗМІ як стандарт якісної преси

У статті розглянуто особливості висвітлення міждержавних відносин між Україною і Російською Федерацією після анексії Криму 2014 року у ЗМІ названих країн; здійснено аналіз тематичного, жанрового, візуального спектру матеріалів на вказані теми у медіа Російської Федерації та України; акцентовано увагу на етичному аспекті висвітлення новин в умовах воєнних дій на сході

України, анексії Криму та інформаційної війни Росії проти України.

Ключові слова: інтернет-ЗМІ, інформаційні війни, моніторинг, журналістська етика.

The article examined how the Ukrainian and Russian media reported on the Ukraine-Russia inter-state relations after the annexation of Crimea. The author looked at the thematic, genre, and visual spectrum of the related materials in the Russian and Ukrainian media and analyzed the ethical aspects of covering the military operations in the East of Ukraine, the annexation of Crimea, as well as information war of Russia against Ukraine.

Keywords: internet media, information wars, monitoring, journalist ethics.

Американський вчений Джон Меррілл, який одним з перших увів у науковий обіг термін «quality press» (якісна преса), завжди наголошував на необхідності подання у медіа збалансованої інформації та важливості дотримання етичних норм у журналістській діяльності¹. Солідарними з Джоном Мерріллом були також Вілбур Шрамм, Теодор Зібберт та Вільям Пітерсон. У своїй праці «Чотири теорії преси» вони говорили про «теорію соціальної відповідальності преси»², згідно з якою журналісти повинні дотримуватися норм етики, й подаючи інформацію, яка неоднозначно сприймається реципієнтами, пам'ятати про опінієформуючу роль медіа.

Про інформаційні війни відомо з давніх часів. Китайський стратег Сунь-Цзи, який жив у VI–V століттях до н. е., радив полководцям і державним діячам використовувати обман против-

ника як один із методів досягнення успіху у воєнних діях. «Війна – це шлях обману, – писав Сунь-Цзи. – Тому, якщо ти можеш що-небудь, показуй супротивнику, ніби не можеш [...] роз'єднай; нападай на нього, коли він не готовий; виступай, коли він не чекає»³. Сунь-Цзи також наполегливо радив воєначальникам не гребувати послугами шпигунів. Все це, мов за підручником, застосовується в інформаційних війнах Російської Федерації проти України.

Після Сунь-Цзи до розробки ноу-гау інформаційних воєн прямо чи опосередковано долучилися Ле Бон, племінник Зигмунда Фрейда Едвард Бернейс, Йозеф Геббельс, Семюел Блек. Про інструменти інформаційного впливу на свідомість громадян багато писали український вчений Георгій Почепцов та російський науковець Сергій Карамурза.

Засадничими у творенні російської ідеології «русского міра» та її ставлення до України стали підходи Олександра Дугіна, Михайла Юр'єва, Владислава Суркова.

¹ Эверетт Д. Беседы о масс-медиа: [Перевод] / Эверетт Дэнис, Джон Мэррилл. – М.: Рос.-амер. информ. пресс-центр: Вагриус, 1997. – 383 с.

² Сибберт Ф. С. Четыре теории прессы / Ф. С. Сибберт, У. Шрамм, Т. Питерсон. – М.: Национальный институт прессы: Вагриус, 1998. – 223 с.

³ Сунь-Цзи. Мистецтво війни. (Антологія мудрості); переклад Григорія Латника. – К.: Арій, 2015. – 128 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1824>.

Деякі фахівці били на сполох щодо незадовільного стану справ у сфері інформаційної безпеки України ще з 1991 року. Але тоді були інші пріоритети. Широкому загалу всі застереження здавалися конспірологією та перебільшенням. Застосування методів інформаційної війни стало особливо відчутним у лютому 2014 року, під час Революції Гідності. До того були й інші прояви: коли Росія домагалася зриву Бухарестського саміту стосовно отримання плану дій щодо членства України в НАТО чи наполягала на відмові від підписання Угоди про асоціацію з ЄС у Вільнюсі у 2013 році. Але поява «зелених чоловічків» у Криму, виступи президента Путіна про придбані у воєнторзі автомати Калашнікова відкрили нову епоху масштабного, цинічного застосування пропаганди, обману, словесної агресії у стилі Геббельса. Ще інакше це називається «хуцпа» – «особливо цинічна, підла, зухвала брехня», «верх цинізму й нахабства, що паралізує опонента»¹. До подібних прикладів належать виступи пана Чуркіна під час засідання Ради безпеки ООН, сюжети на російському ТБ про «розіп'ятого хлопчика», «полум'яні» виступи Дмитра Кисельова про можливість перетворити на радіоактивний попіл США та ін.

На двадцять четвертому році незалежності перед Україною постали найважчі виклики за всю її новітню історію. Країна повинна захищатися військово, провести складні економічні та політичні реформи, побороти корупцію, здійснити конституційні зміни, протидіяти інформаційній агресії. Восени 2015 року у країні мають пройти місцеві вибори. Вони відбудуться в умовах найжорсткішої економічної кризи, бойових дій на сході держави, анексії Криму та масованої інформаційної війни з Російською Федерацією одночасно.

За згаданих вище умов актуальність дослідження зумовлена необхідністю аналізу інформаційного поля, яке формують російські та українські ЗМІ. Аналіз інформаційного протистояння повинен включати й сучасні методи ведення інформаційного протиборства із застосуванням нових медіа, соціальних мереж, конвергентних ЗМІ тощо. За таких умов важливість дотримання норм якісної преси у частині етичного та збалансованого подання матеріалів набуває особливого значення.

Проблеми міждержавних взаємин висвітлюються у всіх типах мас-медіа, представлених в Україні, а саме: у друкованих, електронних та інтернет-ЗМІ. З огляду на реалії воєнного часу

(щодня Україна витрачає на АТО 80 мільйонів гривень²), необхідність оперативного подання інформації та протидії інформаційним війнам дедалі зростає. Спроби підвищити ефективність роботи української преси у протидії інформаційній агресії та в умовах війни доводиться робити на тлі економії коштів, диверсифікації підходів до роботи ЗМІ.

Прагнучи підвищити збалансованість подання інформації в українських ЗМІ через оприлюднення аналізу їхньої діяльності, ми водночас усвідомлюємо, що не маємо жодного впливу на російські медіа. Тому обмежимося лише оціночними судженнями та компаративним аналізом.

З огляду на відносну доступність та оперативність, більшість інформаційних баталій перенесено на сторінки інтернет-видань, як російських, так і українських. А це, у свою чергу, ускладнює будь-які методи впливу на видання, що не дотримуються етичних норм або й грубо порушують закон. Наприклад: деякі публікації містять заклики до збройного повалення конституційного ладу, розпалюють міжнародну ненависть, публікують інструкції для виготовлення вибухівки тощо. Це відбувається за умов, коли вище політичне керівництво РФ не тільки не проявляє політичної волі для культивування толерантності у медіа, а навпаки, всіляко стимулює радикалізм, урапатріотизм, агресивний націоналізм, імперський шовінізм.

З точки зору аналізу подання новин у цьому дослідженні, на нашу думку, інтернет-ЗМІ доцільно поділити на такі умовні сегменти: 1) електронні версії популярних друкованих видань, такі як «Дзеркало тижня», «День», «Сегодня», «Вести», «Новое время», «Кореспондент», «Комсомольская правда в Украине», «Завтра», «Известия», «Русский репортер»; 2) видання, що поширюються тільки в інтернеті, а саме: «Українська правда», «Левый берег» (це видання свого часу мало паперову версію), «Цензор.Нет», «Информатор», «Обком», «Обозреватель», «Главред», «Главком», «Апостроф», «Крым-реалии», «Грани.Ру», «Вести», «Политическая Россия», «Дни.Ру», «Инфокс-Интерактив», «Газета.Ру»; 3) така типологізація також включає інтернет-сторінки електронних мовників: телеканалів «Інтер», «1+1», «5 канал», телеканалів «Звезда», «Russia today», «Лайфньюз», радіостанцій Бі-Бі-Сі, (мовить тільки в інтернеті), «Голос Америки», «Німецька хвиля», радіо «Вес-

¹ Хуцпа: толкование // Академик. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/309302>.

² Яценюк А. Війна коштує Україні 80 мільйонів на день // Українська правда. – 17.09.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/09/17/7038057/>.

ти», радіо «Эхо Москвы», «1 канал національного радіо», «Ера ФМ»; 4) крім інтернет-ЗМІ суспільно-політичного спрямування для аналізу було взято також спеціалізовані веб-сторінки: «СтопФейк», «Телекритика», «Watcher», Інституту медіаправа, Інституту регіональної преси, Інституту масової інформації, Академії української преси.

Поданий вище перелік не є вичерпним. У ньому наведені лише типові для кожного сегмента медіа. Умовну типологізацію аналізованих ресурсів зроблено з урахуванням розробок українського дослідника О. Коцарева¹, який пропонує поділяти інтернет-видання на п'ять типів: інтернет-телебачення, інтернет-радіо, інтернет-газети, інтернет-журнали та новинарні сайти. До уваги не бралось проводове мовлення, оскільки воно стає дедалі менш вагомим засобом впливу на суспільну свідомість. На території колишньої УРСР (на момент розпаду Радянського Союзу) працювало 19 млн радіоточок. У 2006 році їх було вже 6 млн, у 2008 – 4,7 млн, на початку 2012 року – 2,3 млн, а станом на 3-й квартал 2012 року – 1,973 млн одиниць².

У процесі дослідження були проаналізовані журналістські матеріали представлених в інтернеті друкованих видань, електронних медій та 40 інтернет-сайтів за період з 30 березня по 30 липня 2015 року. До уваги було взято 400 різножанрових публікацій, сюжетів тощо.

Загальний аналіз опрацьованих матеріалів показує домінування агресивного тону у публікаціях російських ЗМІ у співвідношенні 80 % проти 20 %. Крім неприязної, часто – відверто ворожої тональності публікацій, російські ЗМІ також грішать маніпулюванням фактами. Особливо це властиво публікаціям, що стосуються розслідувань збиття ракетою «Бук» малазійського авіалайнера рейсу МН-17, кримінальних справ, порушених у Росії проти режисера Олега Сенцова та української льотчиці Надії Савченко, розстрілу мирних громадян у Маріуполі та Волновасі. Докази того, що російські інтернет-ресурси постійно використовують агресивний тон і маніпулювання інформацією, можна знайти на таких сайтах як «Інфонапалм», «Інформаційний спротив», «СтопФейк», «Центр досліджень Росії», «Bellingcat.com», на сайті Міністерства інформаційної політики України.

¹ Коцарев О. О. Типологія Інтернет-ЗМІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www-philology.univer.kharkov.ua/katedras/prof_sites/.../kots_article_2.pdf

² «Стан інфраструктури українського проводового мовлення та можливі шляхи його модернізації». Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентіві України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1060/>.

Тональність матеріалів українських ЗМІ, що висвітлюють українсько-російські взаємини, більш поміркована. Намагаючись об'єктивно оцінювати роботу українських ЗМІ, можна зауважити, що мовою ненависті вони не грішать такою мірою, як російські, але, натомість не завжди дають повну інформацію про події, які породжують контроверсійні оцінки, особливо якщо вони стосуються розслідування травматичних для свідомості українців подій, таких як розслідування знищення військового літака «Іл-76», іловайського та дебальцівського «казанів», боїв під Ізвариним тощо.

Окремих зауважень та оцінок потребують коментарі читачів під публікаціями на веб-сайтах та окремі пости у соціальних медіа. Тут вже йдеться про брутальну нецензурщину та обмін образами й погрозами. На інформаційному ландшафті стали широковживаними поняття інтернет-тролінгу, кілерських коментів, інформаційних вкидань, DDOS-атак та одноденних (одноразових) сайтів, бешкетування інтернет-ботів тощо.

Якщо порівнювати дискусії у соціальних медіа, то рівень дискурсу у соціальній мережі Facebook помітно відрізняється від обміну думками і судженнями у мережі ВКонтакте. У прихильників Марка Цукерберга (засновника Facebook), значно вищий рівень культури ведення дискусій порівняно з любителями дітища Павла Дурова (розробника ВКонтакте).

Тематичне наповнення проаналізованих матеріалів було таким (подаємо за рейтингом представленості): інформування про хід військових дій, пропагандистські матеріали, аналітичні матеріали, коментарі експертів, моніторинг дотримання Мінських угод, критичні матеріали про політичних діячів, публікації про економічні проблеми, інфографічні ілюстрації. Жанрово ці матеріали поділяються на замітки, інтерв'ю, репортажі, аналітичні статті, інформаційні відео- та аудіосюжети.

На окрему увагу заслуговують публікації у соціальних мережах українських та російських політиків, які активно комунікують з виборцями через соціальні мережі Facebook, ВКонтакте та мікроблог Twitter. В аналізованих матеріалах найчастіше зустрічається апелювання до виборців на рівні концептуального подання забезпечення миру, економічного розвитку, агітації за розбудову спільного майбутнього разом із Заходом або з Росією. Типовими є віртуальні дискусії з політичними опонентами з використанням риторики воєнного часу.

Інтернет-ЗМІ дають можливість оперативного спілкування зі споживачами інформації через механізми подання коментарів, «лайків», перепостів, інтерактивних голосувань, опитувань тощо. Технічний прогрес невинно розширює можливості відстеження активності політиків, журналістів, читачів у інтернеті. Так, агрегатор «Newsle» дає можливість отримувати на поштову скриньку зведення про появу будь-яких матеріалів про осіб, параметри яких введено у пошуковий запит, а також про їхні публікації в електронних медіа. Водночас розвиток інтерактивності ЗМІ додає і певного дискомфорту у спілкування продуцентів інформації з її споживачами, відкриває майже необмежені можливості для зловживань. Зокрема, категорія осіб, яку прийнято називати інтернет-тролями, ботами, анонімами-радикалами, засмічує поля для дискусій на сайтах лайливими, провокативними коментарями або й технічно блокує їхню роботу. З огляду на це, деякі з досліджених веб-ресурсів обмежили можливість подання коментарів або передбачили обов'язкову електронну реєстрацію реципієнта для здобуття права на таку можливість.

Найякіснішими та найефективнішими, з точки зору формування громадської opinii, на нашу думку, є конвергентні способи подання матеріалів, які полягають у диверсифікованому викладі матеріалу, що включає відеосюжети, аудіосюжети, інтерв'ю з ключовими спікерами, експертами, аналітичні статті, використання фотографій, інфографіки тощо. За допомогою всього названого інструментарію різними способами донесення інформації висвітлюється, здебільшого, одна і та ж тема. Такий спосіб подання матеріалів найбільш характерний для сайту української служби Бі-Бі-Сі. Публікації «Української правди» досліджуваного періоду також включають в себе відеоматеріали, аудіосюжети, інтерв'ю з ключовими експертами й аналітиками.

У відрізьку аналізованого часу помітна певна тематична й регіональна спеціалізація сайтів. «Цензор.Нет» зосереджує увагу на мілітарній проблематиці. Сайт «Інформатор» більше уваги приділяє інформації з Луганської області. Відомості про події у Донецьку найповніше подані на сайтах «Остров» та «Новости Донбасса». Сайт «DNR today» є зразком пропагандистської преси («інформаційної артилерії») у «найкращих» традиціях «Russia today». Так само можна охарактеризувати, на нашу думку, ресурси «Novorossia.su», «Русская весна», «Новости ЛНР».

Специфічну роль в інформуванні громадян України про відносини України та Росії відіграє

медіахолдинг, що включає безкоштовну газету «Вести», телеканал «UBR», «Радио Вести». З одного боку, це – якісна поліграфія, інтелектуальне розмовне радіо та респектабельне ТБ. З іншого боку – це ЗМІ, які займають неоднозначну позицію щодо територіальної цілісності України, навіюють споживачам своїх медіапродуктів депресивно-занепадницькі настрої щодо майбутнього України як незалежної держави. Про це неодноразово заявляли представники українських правоохоронних органів.

У російських ЗМІ, за винятком «Новой газеты», «Эха Москвы», «Медузы», телеканалу «Дождь», домінує зневажливе ставлення до України, як держави, що не відбулася, до українців, як неправильних росіян, які тотально заблукали у житті. В окремих виданнях можна прочитати вкрай неправдиві, неетичні, нелітературні описи того, як «укропи» розпинають дітей, виймають полоненим очі ложкою, беруть у рабство мешканців Сходу, служать маріонетками Америки і «Гейропи» тощо. В результаті російські та українські соціологічні служби («Левада-центр» та КМІС) фіксують зростання рівня ворожості, недовіри, ненависті між колись дружніми народами. При цьому співвідношення тривожних та заспокійливих даних є більш загрозливе саме для мешканців РФ, які довше перебувають під впливом войовничої пропаганди.

Показовим щодо впливу пропаганди на мізки пересічних росіян є твердження «Комсомольської правди» про нібито українське націоналістичне походження маніяка Чикатила або про те, що у зверненні командира літака аерофлоту до пасажирів йшлося: «Зараз ми пролітаємо над залишками України, де живуть бандерівці та інше сміття». А під час показу дитячої моди у Москві дівчинка у платті кольорів українського прапора, згідно зі сценарієм, намагалася вчинити суїцид, а врятувала її дівчинка у платті кольорів російського прапора. У різноголосі зомбування беруть участь і видавці книг, режисери фільмів, артисти естради тощо. Відомі приклади антиукраїнських виступів Михайла Задорнова та далеко не фільмові сцени стрілянини актора Михайла Пореченкова в Донецькому аеропорту.

Аналіз сучасних ЗМІ показує, що найвпливовішим інструментом інформування громадян про взаємини України та Російської Федерації залишається телебачення. Найпотужнішими інформаційними гравцями Росії у світі є «Russia today», «Life news», «НТВ», «Телеканал Россия», «Телеканал Звезда». На другому місці за впливом на формування свідомості громадян – інтернет-ЗМІ.

Саме в мережі Інтернет маємо найбільше проявів застосування маніпуляцій, мови ненависті. До наявних загроз відносно можливості маніпулювання інформацією, формування викривленого уявлення про події у країні, колективного введення аудиторії у стан стресу та депресії, зневіри та нездатності до конструктивних дій. Можливості публікування читачами на сторінках електронних ЗМІ своїх думок та відгуків, коментування матеріалів, з одного боку, є виявом демократії, з іншого – тригером появи в електронних медіа нецензурних висловів, особистих образ, тролінгу тощо.

У 2015 році для висвітлення відносин між Україною та РФ у російських ЗМІ, на нашу думку, найбільш характерні такі ознаки: особлива радикалізація трансльованих політичних поглядів, широке використання інструментів візуалізації, зростаюче вживання військової термінології, риторики часів війни, маніпулювання інформацією, використання новітніх інструментів інформаційної війни на кшталт інтернет-ботів, інтернет-тролів.

Засоби масової інформації обох країн не надто переймаються проблемами збалансованого подання інформації та дотримання етичних норм, що є класичними вимогами до якісної преси. Однак українські ЗМІ, включно з інтернет-медіа, не є настільки радикальними, як російські.

Парадоксальним, на нашу думку, є співіснування у сюжетах та публікаціях тих самих ЗМІ полярно протилежних поглядів експертів, читачів, політиків: від занепадницько-депресивних в оцінках військового потенціалу та здатності перемогти у війні до бравадно-патріотичних, які транслюють повну впевненість у перемозі. Те ж саме можна сказати й стосовно прогнозів економічного відродження у державі. Вони коливаються від волавання про неминучий дефолт до переможних реляцій про потенціал України увійти до двадцятки найрозвинутіших країн світу у найближчі 10 років.

Усе це відбувається на фоні не баченої досі уваги світової спільноти до подій в Україні в цілому та до підвищення якості української журна-

лістики зокрема. Йдеться про безпрецедентну кількість навчальних заходів, спрямованих на підвищення журналістської кваліфікації для збалансованого висвітлення у ЗМІ проблем міждержавних відносин, етичного подання новин, висвітлення процесу проведення реформ, підготовки до місцевих виборів тощо. Журналістську діяльність уважно моніторять інституції ОБСЄ, Єврокомісії, ЕНМО, місії від СНД тощо.

Інтернет-ЗМІ відіграватимуть дедалі важливішу роль у суспільних процесах. Новітня історія людства зафіксувала феномен «Арабської весни» – революції у країнах Африки, організованої за допомогою інтернету. Українська Революція Гідності також починалася через самоорганізацію громадян у соціальних мережах. Водночас у Китаї, Північній Кореї, Ірані, Російській Федерації на фоні обмеження прав громадян користуватися деякими інтернет-сайтами тривають спроби блокування роботи всесвітніх мереж Facebook, Twitter, пошуковика Google, обговорюється можливість створення локальної сурогатної, виключно російської мережі «Чебурашка», щоб відмовитись від інтернету. Україна, попри усі труднощі та «хвороби становлення і зростання», обирає інший шлях. Українські інтернет-медіа обов'язково покращуватимуть рівень якості і забезпечуватимуть незворотність демократичного розвитку нашої держави.

Підсумовуючи, зауважимо, що ні російські, ані українські медіа у висвітленні міждержавних відносин не подають інформації, аналітики й оцінкових суджень настільки збалансовано, наскільки цього вимагають критерії якісної преси. Журналісти також недостатньо керуються етичними нормами у своїй роботі. Проте, порівнюючи медійну продукцію двох країн, можемо констатувати, що ЗМІ Росії більше надуживають незбалансованим поданням інформації, порушенням етичних норм, використанням мови ненависті, закликами до насильницького повалення існуючого конституційного ладу, популяризацією великоросійського шовінізму та відвертою пропагандою.